

MUNZUR ve DÜZGÜN'ÜN SIROLUŞLARININ TARİHSEL BİR ANALİZİ (bir deneme)

Erdal Gezik

İlk İzlenimler

Yetmişli yıllarda B.'yi tanıdığımda seksenine yaklaşmaktaydı. Tıpkı bir çok yaşıtı gibi ak sakalı ve giyimiyle bölgenin gelenekselliği ve geçmişini temsil eden 'son kuşağın' üyelerindendi. B., kırkıktan sonra yaşamını bir bütün olarak Hakikat'e daha yakın olabilmek için yönlendirenlerdendi. Ak sakalının sırrı burada yatmaktaydı. Büyüdüğüm topraklarda en önemli dağa, ırmağa ve kutsal yere adını veren Munzur'la en garip ilişkinin örneğini ilk kez B.'de görmüş olmam, Munzur'la ilgili bir yazıtı onu anmakla başlatmamın nedenidir.

Biz çocuklar için Munzur, coşku, kuvvet ve aşılabilir olanı temsil ederdi. Bu, onun adıyla anılan ırmak ve dağın görkemliliği ve bereketliliğinden kaynaklanıyordu. Ayrıca tamamen bize ait ve yalnızca bize bu kadar yakın olduğunu bildiğimiz için, onu kendimizden sayar ve sahiplenirdik. Bu yüzden, çocukluğumuzun en neşeli anlarında hep onun adıyla karşılaşırız olmamız şaşırtıcı değildir.

B. için ise, Munzur, bizim algıladıklarımızın ötesinde bir şeyleri temsil ediyordu. Yalnızca şaşkın izleyiciler olarak vardık; onun Munzur'la ilişkisinde, bizde olmayan ve anlayamadığımız 'gözyaşları'nı görmek ve duymak için. Kaç kez onun kendi dilinde Munzur için dualar okuduğuna ve yüksek sesiyle ağladığına tanık olmuştuk. Her şeyin B.'nin gecelerinde saklı olduğunu tahmin edebiliyorduk; çünkü rüyalarında Munzur'u gördüğünü ve onunla konuştuğunu duyuyorduk. Ama tüm bunlar, bu 'son kuşak' temsilcisininin Munzur adına neden gözyaşları döktüğünü açıklamak için yeterli değildi. Şaşkın çocuklar da olsak, bu sonuca varabiliyorduk...

Bir Çobanın Portresi

Aslında ne geçmişi ne de yaşamı hakkında fazla bir bilgi sahibiyiz. Kendisinden bize kalan bir hikaye, onunla ilgili sınırlı bilgilerimizin kaynağını oluşturuyor. Dersim'in Ovacık ilçesinde yaşadığından ve adının Munzur olduğundan eminiz. Hikaye, onun geçmişi hakkında bize fazla veri sunmuyor; yalnızca hafızamıza adının yazılmasına sebep olan kerameti gösterdiğinde, Ovacık'ta, ermiş bir ağanın yanında çoban olduğunu aktarıyor. Yaşamına son vermesine neden olanın da yine bu ağa olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Munzur, ağası uzaklardayken ona bir keramet göstermişti; ağası ise geri döndüğünde topluluğun önünde ona minnettarlığını sunmak istemiş, ama Munzur bunu engellemek için kaçmıştı. İşte bu kaçış sırasında elinde bulunan tastaki süt dökülmüş ve sütün döküldüğü her yerden sular fışkırmaya başlamıştı; ta ki Munzur bir kayanın eşiğinde kaybolup, 'Munzur Baba' olana dek. Emsalimiz olduğunu tahmin ettiğimiz Munzur, yaşamına son verdiğinde geriye nesil bırakmadı: çünkü dünyevi hayatı terkettiğinde henüz evlenmemiş genç bir delikanlıydı.

Tanrı'nın Hüzünlü Çocuğu

Munzur'un kısa süren yaşamında başarı ve trajedi birbirine ne kadar da yakın durmaktadır. Yalnızca bir çoban olmasına rağmen, gösterdiği tek bir kerametle, adını bölgenin en önemli iki değerine verebilmiştir. Sır olduğu dağ ve buradan kaynağını

alan ırmak yüzyıllardır onun adını taşımaktadırlar. Bölgede yaşanan onca istila ve kültür erozyonuna karşın, bu yerler onun adıyla anılmaya devam edilmiştir. Ama ne gariptir ki, Munzur'u, başarının başladığı yerde mutluluk değil hüzün beklemektedir. Onun yaşamında ki trajik bölüm, doğrudan burada, mucizevi yeteneğini göstermesiyle başlamaktadır. Tanrısal yetenekler, Munzur'u etkili bir güç konumuna getirmek yerine, dünyevi yaşamına son vermesinin nedeni olmuştur.

Munzur'un davranışını ve bir bütün olarak hikayesini anlamakta zorlandığımız yer de burada başlamaktadır. Munzur, neden daha fazla keramet göstermemiştir? Ya da, yeteneklerini kullanarak güç oluşturmak yerine, neden kaçıp sır olmayı tercih etmiştir? Cevap vermeye çalışacağımız sorular bunlar olacaktır.

Munzur'un kader yoldaşı: Düzgün

Bölgenin dinsel dünyasını tanıyan birisi, bu topraklarda, mucizevi özelliklere sahip olmasına karşın, yok olmayı tercih eden tek kişinin Munzur olmadığını bilmektedir. Yetenekleri farkedildiği anda kaçıp sır olmak, bölgenin genç eviyaları arasında sıkça görülen bir davranıştır. Burada onların hepsinin yaşamları aktarılmayacaktır; yalnızca içlerinde en ünlüleri olan Doğu Dersim'li birine yer verilecektir. Çünkü onun ve Munzur'un hikayeleri, sorumluzla uğraşabilmek için yeterli veriler sunmaktadırlar.

Onun da adının Düzgün (orjinal söylenişi Duzgı'dır) olduğunu biliyoruz. Kendisi hakkında anlatılan iki hikaye vardır. Bunlardan en yaygın olanında Düzgün, Kureş'in oğludur. Tıpkı Munzur gibi, o da çobanlık yapmaktadır. Kış aylarında hayvanları götürüp tok getirince, babası Kureş onun bulunduğu dağa gitmeye karar verecektir. Orada, Düzgün'ün, elindeki değneğiyle ağaçların dallarına vurduğunda nasıl yeşil yapraklara büründüğünü görecektir. Düzgün bunu kimseye anlatmamıştır ve Kureş'in kendisini izlediğinden haberi yoktur. O, hayvanların hareketlendiğini gördüğünde, 'Kureso Kurr'u mu gördünüz de öyle yapıyorsunuz', diye seslenmiştir. 'Kureso Kurr', Seyit Kureş'in bir lakabıdır. Düzgün babası Kureş'in orada olduğunu farkettiğinde, onu lakabıyla anmaktan duyduğu utançla kaçacaktır. Kureş onu geri çağırırsa da, Düzgün kendi cezasını vermiştir; bugün 'Düzgün Baba' olarak adlandırılan dağda, kimi anlatılara göre kırk gün açlığa yattıktan sonra sır olacaktır. Kaybolduğunda o da nesilsizdir. Kendi adıyla anılan dağ, Doğu Dersimliler'in en önemli inanç merkezlerinden birisidir.

Genel Bir Bakış

Düzgün ve Munzur'un yaşam hikayelerinde göze çarpan birçok benzerlikler vardır. Her ikisi de mucizevi yanlarıyla tanrısal özelliklere sahip çobanlardır. Munzur ve Düzgün bu özelliklerinin gizli kalmasını istemekte ve farkedildiği anda yok olmak için kaçmaktadırlar. Kayboldukları yer her ikisinde de dağdır ve bu dağlar bölge insanı için değişik motiflerden oluşan önemli kült merkezleri durumundadır. Ve yine yok olduklarında her ikisi de nesil bırakmamıştır.

Bu benzerlikler tesadüf olabilirler mi? Peşinen belirtmeliyim ki, bu ve önceki sorumuza doğrudan cevap arayabileceğimiz malzememiz oldukça sınırlıdır. Efsane karakterli bu hikayelerin dışında sorularımıza cevap arayacağımız tek alan topluluk hakkındaki genel bilgilerimizdir. Buna rağmen, şimdiye kadar bu hikayelerin anlaşılmasında, şaşırtıcı da olsa, genel bilgilere başvurulmamıştır. Bu yazıda her iki kaynak birleştirilerek kullanılacaktır; okur kısa zamanda bu çabanın bizi ilginç sonuçlara götürdüğünü görmekte gecikmeyecektir.

Her şeyden önce her iki hikayenin de Dersim sınırları içinde geçtiğini ve onları yaratan topluluğun aynı dinsel ve kültürel değerleri taşıdığını biliyoruz. Yarı-göçebe bu toplulukta hakim olmuş ahlaki ve bir dereceye kadar sosyal yapının da aynı dinsel değerlerle biçimlendiğini de bilmekteyiz. Dolayısıyla, Munzur ve Düzgün'ün hikayelerinde göze çarpan motiflerin de bu temelde değerlendirilmesi ilk akla gelen olmaktadır.

Hikayelerin İşlevsel Analizi

Genç çobanların davranışlarında toplumda hakim olan dinsel ve ahlaki yapıyı destekleyen öğeler, bölge insanının genç kuşaklara verdiği öğütlerle örtüşmektedir. Munzur ve Düzgün sergiledikleri 'ölçülü' davranışlarıyla, örnek ve öğretici olma durumundadırlar. Çünkü onlar tüm yeteneklerine rağmen 'mütevazı' olmayı tercih etmişlerdir. Her ikisi de yeteneklerin bireysel çıkarlar için kullanılmasının yanlışlığının bilincindedirler ve bu yüzden becerilerini gizli tutmaya özen göstermektedirler. Bu da hem sosyal hem de dinsel yaşantıda kolektifliği esas alan bir toplumda, bireyin birey olarak öne çıkmasının yanlışlığını öğreten yetiştirme terbiyesiyle tamamen çakışmaktadır. Bu davranışın mutlak temsilcilerine topluluk tarafından değer verildiği açıktır; Düzgün ve Munzur yaptıkları karşısında 'Baba' statüsüne erişmiş ve adlarıyla anılan dağla önemli bir ziyaret merkezi olmuşlardır.

Hikayeler, hakim sosyal yapılanmayla ilgili olarak da önemli mesajlar içermektedirler. Anlatıların sosyal kontekstini, geleneksel patriarkal toplum belirlemektedir. Oyuncular genç ve yaşlı erkeklerden oluşmakta ve yaşlı erkekler arasında sosyal sınıflandırma baba, ağa ve seyit düzeyindedir; ki bu kişiler, o toplumsal yapının temel otorite temsilcileridirler. Hikayelerde genç ve yaşlı kuşaklar arasında yaşanan, nitelikle zorlandığımız olay, birden karşımıza çıkan dramatik sonucun nedenini oluşturur. Gösterilen kerametler sürekliliğin devamını olumsuz etkilemektedirler. Çünkü başlangıçla son arasında statülerin temsilcilerinde bir değişiklik olmamıştır. Genç kahramanlarımız mucizevi davranışlar göstermiş, fakat bunu sürdürmek yerine hemen geri çekilmişlerdir. Neden geri çekildiklerinin sırrı, 'geri çekilmeyip de mucizevi yeteneklerini sahiplendikleri ya da sergilemeye devam ettikleri takdirde onları neler bekliyordu?' sorusuna verilecek cevapta saklıdır.

Çünkü bu durumda, güçlü bir olasılıkla onlar da, bütün Doğu'da yaygınca karşılaştığımız gibi, kerametleri sayesinde kendi adları altında dinsel organizasyon kuran dervişlere yakın bir hayat çizgisi göstereceklerdi. Böyle bir durumda ise otorite sahipleriyle karşı karşıya gelmek kaçınılmaz olacaktı. Sonuçta da, ya ortaya yeni otorite sahipleri çıkacak, ya da var olan otorite paylaşılacaktı. Her iki ihtimalin de eski otorite sahiplerinin aleyhine olacağı açıktır.

Munzur ve Düzgün, kendilerinden önceki kuşakla zıtlaşma tehlikesini görmekte ve buna neden olabilecek gelişmeleri yine kendileri engellemektedirler. Gösterdikleri kerametler ancak gizli kaldığı sürece bu riskin olmadığını bilmektedirler; ortaya çıktığı anda da tedbirlerini kendileri alacak kadar öğreticidirler. Munzur'un hikayesinde bu motif daha da belirgindir: ağası gittiği Kerbela'dan geri döndüğünde Munzur'un mucizevi gösterisini çevrede bulunan halka açıklamaktadır. Topluluk ve ağa Munzur'a doğru yaklaşmak istediklerinde, o buna fırsat vermeyecektir.

Burada toplumsal düzeni bozacak otorite karşıtı davranışların nasıl elimine edildiği de gösterilmektedir. Bunun da grubun yaşadığı politik-dinsel ortamla ilişkisi olduğunu tahmin etmek zor değildir. Çevresi Sünni çoğunlukla çevirili ve bu yüzden yakın bir zamana kadar kapalı yaşayan bu topluluğun, her düzeyde iç çatışmaları engellemek istemesi anlaşılır bir çabadır. Munzur ve Düzgün hikayelerinde bu

rahatlıkla görülebilir. Baba, ağa ve seyit aracılığıyla toplumun temel üç örgütlenme yapısı, aile, aşiret ve tarikat temsil edilmektedir. Topluluk, bu sosyal yapılara ve temsilcilerine karşı genç kuşaklar tarafından başlatılacak bir çatışmanın önüne geçmeye çalışmıştır. Bunu da doğrudan otorite sahiplerinin söylev veya davranışlarıyla değil, yine gençlerin kendilerine yaptırmaktadır. Hem Munzur, hem de Düzgün hikayelerde genç olmalarıyla aktif kişiler oldukları kadar, sınırlarını da bilmektedirler. Yanlış davranışlarda bulunsalar da, bunu görecektir ve kendi yargıçları olacak kadar örneklerdir.

Yine de her iki gencin kendilerini bu kadar ağır cezalandırmaları anlaşılır değildir. Hikayelerde, ne şimdilerde bizim, ne de bildiğim kadarıyla geleneksel toplumun, 'ölüm' cezası verecek kadar bir suç motifi söz konusu değildir. Buna rağmen onlar kendilerini yok etmeye yönelmişlerdir. Belki yalnız Düzgün'ün hikayesinde, suç olarak nitelendirmek oldukça zor olsa da, buna yakın bir davranış vardır -en azından Düzgün böyle algılamaktadır. Kendisine verdiği cezanın nedeni, babasını lakabıyla anmasından kaynaklanmaktadır. Ama bu olgu, suçu açıklamak yerine, onu daha anlaşılabilir bir hale getirmektedir. Çünkü garip bir şekilde, Düzgün, kendisine atfedilen tüm tanrısallığa rağmen, babasını lakabıyla anacak kadar tuhaf bir yanlış yapmaktadır. Yani yok olmasının doğrudan sebebi, tamamen kendisinden kaynaklanan bir hatıptır. Tıpkı Munzur'un kendi istemiyle ağasına gösterdiği ve kendi sonunu hazırlayacak kerameti gibi.

Anlaşılması güç olan bu durumun izahı hikayelerde yapılmamaktadır. Keza, hem Munzur hem de Düzgün'ün neden kendilerini bu kadar abartılı bir şekilde cezalandırdıkları sorusuna da cevap verilmemektedir. Yine becerilerini kendileri için olmasa da topluluk için neden kullanmadıklarının da izahı yapılmamaktadır. Açık ki, kahramanlarımızın her ikisi de son eylemlerini yaptıklarında tanımlamakta zorlandığımız bir ruhsal durum içerisindeydiler. Fakat hikayelerde, onların bu duruma nasıl geldikleri veya nasıl itildikleri hakkında veriler bulabileceğimiz geçmişleriyle ilgili hiçbir şey anlatılmamaktadır.

Eksiklikler yalnızca Düzgün ve Munzur'un yaşamlarıyla ilgili konularla sınırlı değildir. Onların karşısında yer alan ağa ve seyit konusunda da karanlık kalan noktalar vardır. Her iki hikayede de genç kahramanların kaçmaya başlamaları bu kişilerin onlara görünmesiyle olmuştur. Buna rağmen ne Munzur'un ağasını, ne de Düzgün'ün babası Seyit Kureş'i suçlayacak en ufak bir motif elimizde yoktur. Her ikisi bölgenin erdemli liderleri konumundadırlar. Birisi Seyit'tir ve yalnızca oğlu Düzgün'ü merak ettiğinden onun bulunduğu dağa gitmiştir; diğeri ise Kerbela'dan kutsanarak döndüğünde Munzur'a minnettarlığını sunmak için ona yaklaşmak istemiştir. Her iki gencin yaşam hikayelerinin en dramatik bölümü tamda bu sahne olmasına karşın, bu kişiler hakkında yok sayılacak kadar az bilgi verilmektedir.

Ayrıca yapılan saptamalarda bir zamanlama sorununun da olduğunu belirtmeliyim. Çünkü şimdiye kadar hikayelerde tespit edilen ahlaki ve sosyal motifler, 20.yüzyılda tanık olduğumuz yapıdan çıkılarak yapılmıştır. Bu bize hikayelerin çıkış anındaki sosyal ve ahlaki tercihlerin kendisinden önce, yakın dönem öncesinin tercihleri hakkında bilgi vermektedir. Hikayelerin bugünle ilgili işlevlerini saptamak, ancak onların neden halen yaşatıldıklarını açıklamaya yetecektir.

Sanırım buraya kadar tespit edilen tüm çelişki, sorun ve soruları yanıtlayabilmek için ilgimizi hem geçmişe hem de Munzur ve Düzgün'ün karşısında yer alan figürlere çevirmemiz gerekmektedir. Bu konuda gerekli verileri hikayelerin kendisinde bulamazsak dahi, genel olarak Şii-Alevi inancını temsil eden kişilerin bölge tarihine katıldıkları dönemle ilgili genel bir tablo çizebilecek kadar bilgi sahibiyiz.

Kutsal İnsanların Gelişi

Dersim’de 1930’lara kadar yaşamın her düzeyinde etkili olduğunu bildiğimiz dinsel yapının geçmişi, Ortaçağ’ın ikinci yarısında başlar ve üç büyük dönemden oluşur. Birinci dönem, 13. yüzyıldan başlayıp 16. yüzyılın başlarına kadar sürer. Bu dönem içerisinde bölgede eski inançlar ile kendilerini peygamberin kuzeni Ali soyuna bağlayan şii-dervişlerin (seyitlerin) getirdikleri tasavvuf kavramlarının kaynaşması gerçekleşmiştir. İkinci dönem, 16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Bu uzun dönemde ise, bölgede yakın bir zaman öncesine kadar karşılaşabilen seyit aileleri ve aşiretler arasında karmaşık pir-talip ilişkileri kurulmuş ve seyitler, Dersimi merkez alarak çevredeki tüm Kırmancı ve Kurmancı konuşan Alevi aşiretleri kalıtsal bir organizasyonla kendilerine bağlamayı bilmişlerdir. Bölgenin bir Kürt sancağı olarak sahip olduğu otonom statü ve Osmanlı’nın bu dağlık alanlara karşı ilgisizliği bu oluşumu kolaylaştırmıştır. Son dönem ise, 19. yüzyılın ortalarında başlayıp 1938 yılında bitmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı (1920’lerden sonra Cumhuriyet) bölgeyle daha fazla ilgilenmiş ve çevresinden başlayarak Dersim’li aşiretlerin yaşam alanını artan şekilde sınırlandırmıştır. Bölge aşiretleri uzun bir süre başarılı muhalefet yapmış olsalar da, üzerlerine yapılan büyük askeri operasyonlar karşısında sürekli zayıflamış ve bölgeleri üzerindeki kontrolü kaybetmelerinin önüne geçememişlerdir. Bu süreç, 1937 ve 38 yılında yaşanan kanlı çatışmalarla son bulmuş ve yüzyılları aşan bir dönemde kurulan sosyal ve dinsel yapı tamamen dağıtılmıştır.

Konumuz itibarıyla bizi ilgilendiren daha çok bu oluşumun ilk dönemidir. Belirttiğim gibi, bölgede ilk kez Şii-Alevi inancına mensup olduklarını iddia eden kişiler bu dönemde ortaya çıkmış ve eski ile yeni inançlar arasında kaynaşma da bu dönem içerisinde gerçekleşmiştir.

Yeni gelen tasavvuf kavramlarını kabul edecek Dersimli aşiretler eski inançlarını hiçbir zaman bir bütün olarak bırakmadılar. Yakın bir zaman öncesine kadar bu rahatlıkla tespit edilebilirdi. Bu dağlarda yaşayan aşiretler için geleneksel doğa kültleri ile Şii-Alevi inancı arasında ayırım yapmak mümkün değildi. Örneğin kendileriyle çok eski zamanlardan itibaren taşıdıkları Güneş inancı, kaynaşma döneminde Muhammed-Ali olabilmekteydi. Her sabah yaptıkları güneş duaları, aynı zamanda Ali için yapılmış dualar olabiliyordu. Yine dağ, kaya, ateş ve su gibi kutsal saydıkları şeyler yeni kavramlar ve adlarla yaşamlarına devam edebilmekteydiler.

İlk bakışta bu dönemin fazla sorun yaşanmadan atladığı öne sürülebilir. Çünkü seyitlerin kendi geçmişleri hakkında anlattıkları hikayelerde de aşiretlerle yaşadıkları her hangi bir dinsel sorundan doğrudan veya dolaylı olarak bahsedilmez. Bu dönemde onların girişimlerinin iki hedefi vardır: Politik iktidarlar tarafından kabul görmek ve bölge içinde çalışma alanlarını belirlemek. Her iki konuda da aktardıkları değişik efsaneler vardır. Örneğin, iktidar nezdinde meşruluk kazanmak için Selçuklu Sultanı Alaattin Keykubad karşısında (sonradan da Osmanlı Sultanı IV. Murad) keramet sahibi olduklarını kanıtlamışlardır. Yine aynı dönemde kendi aralarında da pir-talip ilişkisini belirlemek için birbirlerine karşı kerametler göstermişlerdir. Bunlardan Düzgün’ün babası Nazmiye’li Kureş ile Mazgirt’li Baba Mansur arasında geçen hikaye meşhur olanlardandır.

Seyitlerin bölgedeki aşiretler arasında taraftar bulmak için keramet gösterilerinde bulduklarını aktaran anlatılarla karşılaşmamamız, onların başından itibaren bu aşiretler tarafından kabul gördükleri veya onlarla beraber oldukları tespitini yapmamızı olanaklı kılıyordu. Fakat bu tespiti yeniden, Munzur ve

Düvgün'ün hikayelerini hesaba katarak sınımamız gerekiyor. Bu hikayelerde yaşlı adamlar ile genç çobanlar arasında rahatlıkla saptanabilecek nitelik farklılıkları, bizi buna zorluyor.

Hikayelerimizin baş aktörlerinin özelliklerini kısaca yeniden hatırlayalım. Düvgün'ün babası Kureş, bölgede adı geçen ilk Alevi seyitleri arasında yer almakta; Munzur'un yanında çobanlık yaptığı ağa ise Kerbela'ya gidecek kadar kararlı bir Alevi'dir. Bunlara karşı Munzur ve Düvgün'ün yaşamları tamamen bölge içinde kalmakta ve bir bütün olarak bölgenin özelliklerini yansıtmaktadırlar. Her ikisi de adlarını verdikleri dağlar ve bu dağlardan çıkan su kaynaklarıyla bölgenin eski inançlarıyla doğrudan özdeşleştirilmektedirler. Yalnız Munzur, ağasının isteğini yerine getirmek için mucizevi bir şekilde Kerbela'ya kadar gitmekte, ama bu isteği gerçekleştirdikten sonra hemen Ovacık'a geri dönmektedir.

Yine Düvgün ve Munzur'un başka kişilere karşı hiçbir keramet gösterişinde bulunmamaları da dikkat çekmektedir. Buna karşın Seyit Kureş, Sultan Keykubad karşısında keramet göstermekte tereddüt etmezken oğlu Düvgün'ün karşısında pasiftir. Keza Munzur'un ağası da Kerbela'ya giderek ne kadar inancılı biri olduğunu kanıtlarken, çobanı Munzur'un mucizevi yeteneklerini oldukça geç farketmektedir. Her iki kişi de adeta genç çobanların kerametleri karşısında şaşkıncıdır ve minnettarlıklarını belirtmek ötesinde yapacak bir şeyleri yok gibidir. En azından hikayelerde aktarılanlar bu izlenimi bırakmaktadırlar.

Burada Munzur'un karşısındaki kişinin bir ağa olması şaşırtmamalıdır. Ovacık'ın dahil olduğu Batı Dersim'de Doğu Dersim'de olmayan bir farklılık vardır. Batı Dersim aşiretleri kendilerini Şıx Hesen konfederasyonu altında toplamışlardır. Bu bölgede başından itibaren aşiret liderliği ile dinsel liderlik aynı el altında toplanmıştır. Çünkü Şıx Hesenler ataları Şıx Hesen'in de kutsal bir geçmişi olduğunu iddia etmektedirler. Yakın bir zaman öncesi bu bölgenin ünlü liderlerinden birisi olan Seyit Rıza da kendi aşiretinin ağası olduğu kadar, Şıx Hesen aşiretlerinin dinsel baş rayberiydi. Batı Dersim aşiretlerinin pirleri (Derviş Cemaller) dinsel otoritelerini her zaman Şıx Hesenler'le paylaşmak zorunda kalmış, hiç bir zaman Doğu Dersim'de Kureş ve Baba Mansur'un aşiretler nezdinde sahip oldukları güce sahip olmamışlardır. Munzur'un hikayesinde bu ayrıcalıklı yapı yansıtılmaktadır. Bölge insanı, ağa rolünü üstlenen kişinin aynı zamanda ermiş bir insan olduğunu ve Kerbela yolculuğunun da böyle algılanması gerektiğini aktarmaktadır.

İki grup arasında vurgulanması gereken bir başka önemli farklılık daha vardır. Doğu Dersim'de Düvgün hakkında anlatılan başka hikayelerde onun savaşçı özelliklerinden bahsedilmektedir. O'nun Dersimliler'i karanlığın ve kötülüğün cinlerine karşı koruduğu ve bunlara karşı büyük savaşlar yaptığı aktarılır. Hikayelerde bu cinlerin temsilcisi olarak Abdal Musa verilmektedir. Abdal Musa, Osmanlı Yeniçeri Ordusu'nun ruhani liderlerindendi. Bildiğimiz kadarıyla Kureş'in savaşçı bir özelliği yoktur. Aksine o ve diğer seyitler Sultanlar karşısında keramet göstererek iktidarla barışık olmayı istemektedirler. Yani politik düzeyde konformist bir tutum içerisindedirler. Düvgün ise (belki Munzur hakkında bilmediğimiz hikayelerde o da böyle özellikler gösteriyordu) savaşçıdır ve politik iktidarlara bir ilişkisi yoktur.

Şimdiye kadar aktarılanları toparlayacak olursak: Munzur ve Düvgün hikayelerinin, bu topluluğun, eski inançlarından Alevi inancına geçişin yaşandığı ilk dönemin dinsel, sosyal ve kısmen politik sorunlarını yansıttıkları sonucuna varabiliriz. Öyleyse yapılan tespitleri esas alarak onların nasıl oluştuklarını ve iki genç kahramanımızın neden kaçtıklarını anlamak için yeniden bir girişim yapabiliriz.

Munzur ve Düzgün'ün Alternatif Biyografileri

Ortaçağ'ın ikinci yarısı bütün bölge için birçok açıdan değişim ve sorunların yaşandığı bir dönemdi. Doğu'dan gelen göçler bölgeye tamamen yeni olan Türk topluluklarını taşıdığı gibi, yerel topluluklar içinde de bir çok kaymalara yol açtı. Türklerin gelişleri ile birlikte Bizans-Hıristiyan iktidarı yıkıldı ve ilk defa tüm Anadolu, İslam dini ve politik denetimine girmeye başladı. 15. yüzyılın sonuna kadar irili ufaklı göçler, iktidar değişiklikleri ve savaşlar bölgenin tarihini belirsizlikle kaplayacaktı.

Seyitler böyle bir dönemde Dersim'de çalışmalarına başladılar. Kendi aktardıklarını esas alırsak, ilk yaptıkları girişimin, yeni iktidar temsilcileri nezdinde tanınmalarını sağlamak olduğunu söyleyebiliriz. Zaten dönem boyunca tüm iktidar sahipleri ele geçirdikleri bölgelerde dinsel kişilerle çalışmaya özen gösteren bir politikaya sahiptiler. Seyitler de çalışmalarına bu olanaktan faydalanarak başladılar. Bu girişimin de bölge halkı nezdinde, büyük olasılıkla ihtiyaç duyulan huzurdan dolayı, etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu girişimleri aktaran hikayelerin hafızada kalması bunun en önemli kanıtı olarak görülmelidir. Fakat seyitlerin bölgede dinsel otoritenin mutlak temsilcileri olmaları için alt etmeleri gereken iki sorun daha vardı: 1) kendi aralarındaki rekabeti ortadan kaldırmak; 2) eski kült temsilcilerini etkisizleştirmek veya arka plana itmek.

Birinciyi yapmakta gecikmediler. Birbirlerine karşı gösterdikleri kerametlerle (Kureş ile Baba Mansur, Derviş Cemal ile Şıx Hesên ve yine Ağuçan ile diğerleri arasında) güçlerini ölçtüler ve kendi aralarında pir-talip ilişkisi geliştirerek iç sürtüşmelerin önüne geçtiler. Yine aşiretler üzerindeki hakimiyetlerine kalıtsal biçim vererek aldıkları kararların yükümlülüğünü ebedileştirmesini bildiler.

Kureş'in Sultan Keykubad'dan sonra Baba Mansur ile kurduğu dinsel ilişki, onun bölge halkı üzerindeki politik etkisini arttırmış ve varlığını topluluk açısından önemli bir konuma getirmiştir. O ve diğer pirlere artık yalnızca bölge aşiretleri ile iktidarlar arasında değil, farklı aşiretler arasında da bir aracı konumuna gelmişlerdi. Özellikle aşiretler üstü bir grup olmalarıyla bölgede yaşanan aşiretler arası çatışmalarda sürekli başvurulacak bir konuma geldiler. Bu sayede seyitler, kurdukları bütünlüğün aşiretler arası çatışmalarla dağıtılmasını uzun bir süre engellemesini bildiler. Çünkü, örneğin, Kureş ve ailesi için pir olan Baba Mansur, Kureş'in talip aşiretleri için murşid konumundadır. Böylelikle her iki pire bağlı Kırmancki ve Kurmanci konuşan tüm Doğu Dersim'li aşiretler arasında dinsel bütünlük sağlanmıştır. Aynı dinsel ilişki Batı-Dersim'deki pirlere de yapıldığından, bütünlüğün kapsadığı alan tüm Dersim ve çevresindeki Alevi aşiretleri kapsamaktadır; ki bu da çevreleri artarak Sünnileşmesi karşısında korumaları gereken kaçınılmaz bir birlikteliktir.

İşte Düzgün ile 'hesaplaşmaya' başladığında Kureş, bu güçlerle donatılmıştı ve anlaşılan son kez Düzgün'ün mekanına gittiğinde kendisini oldukça emin hissediyordu. Düzgün'ün de onun hakkında alaycı tonla konuşması -ki bu aynı zamanda aralarının pek iyi olmadığını aktarıyor-, son çare olarak sığındığı dağında Kureş'i hiç bir şekilde beklemediğini gösteriyor. Kendisini emniyetli hissettiği mekanında birden Kureş'i gördüğünde, mesajı almakta gecikmedi. Yalnız bırakıldığını biliyordu. Ne yeteneklerini kullanıp bir 'baba' katili olmak istedi, ne de Kureş'in 'oğul' katili olmasına fırsat verdi. Tüm girişimlerinin, taraftarlarının kendisi yalnız bıraktığı bir ortamda, bu dağlarda yaşayanlara kötü gelenkeler ötesinde bir şey bırakmayacağını biliyordu. Bu yüzden tereddüt etmedi ve adını hiç bir şekilde bir günahla lekelemeden, kendisine en yakın hissettiği dağna doğru koştu.

Munzur'un hikayesi de Düzgün'den farklı değildir. Ağa'nın Kerbela'ya gidişi adeta yeni ile eski arasında bir güç gösterisidir. Kerbela'ya gidip de dönebilen ağanın daha da etkili olacağını Munzur bilmektedir. Bu yüzden, ağayı yeniden Ovacık'ta gördüğünde artık düşünmesine fazla gerek kalmamıştır. Toplumsal yapının ve ihtiyaçların değiştiğinin farkındadır. Bu yüzden halkı önünde ağayla sonuçları belli olmayan bir karşılaşmaya girişmek yerine, adını ve onurunu korumayı tercih edecektir; o da dağına koşup, onunla bütünleşecektir.

Munzur'un ve Düzgün'ün sahneyi terk etmeleri kaçınılmaz olmuştur ve her ikisi de bunu yaptıklarında alabildiğine yalnızdırlar. Bölge insanının bu iki kişi hakkında kimi zaman kardeş olduklarını aktarması, büyük olasılıkla aynı kaderi paylaştıklarından çıkılarak yapılan bir yakınlaştırma olarak görülmelidir. Pragmatist davranan taraftarları onlara sahip çıkmamış ve tıpkı antik çağda yenilen tanrıların yer altına sürülmeleri gibi, Düzgün ve Munzur da bir kayada kaybettirilmişlerdir. Düzgün'ün ayrılmadan önce 40 gün açlığa yattığı, belki bu acının ifade edilmiş biçimi olmuştur.

Büyük olasılıkla Düzgün ve Munzur'un hikayelerinde eksik kalan bölüm, ağa ve seyitin görünmeleri öncesinde yaşananlar, çizdiğim tabloya yakın bir görünüm sergilemiştir. Anlatılan hikayelerde bu bilgileri bulamamamız da şimdi açıklık kazanmaktadır. Çünkü aktarılan hikayeler, bir dinsel geçiş sürecini olduğu kadar, eski inanç liderlerinin yokolmaları karşısında yaşanan sorunları da yansıtmaktadırlar.

Anlaşılan aşiretler için eski inançları ve kahramanları ile değişen politik ortamda ihtiyaç duydukları yeni liderler arasında seçim yapmak kolay olmamıştır. Zorunlu tercihleri ikinciler lehine de olsa, eski inançlarını temsil eden genç kahramanlarına karşı yaptıklarını hiç bir zaman unutamamışlar, onlar karşısında suçluluk duygusu içine girmişlerdir. Bunu aşmak için üç girişimde bulunulmuştur. Birincisi, eski kahramanlar tam olarak yok edilmemişlerdir. Örneğin, Düzgün'ün taraftarları ona yer altında da görev vererek, kısmen onu Kureş'ten bağımsız yaşatmaya çalışmışlardır. Düzgün oradada kötülüğe karşı savaşlarına devam edip Dersimlileri korumaktadır. Ovacıklılar ise Munzur'u, kaybolduğu dağdan çıkan ırmağın kaynağıyla birleştirerek yaşatacaklarına inanmışlardır. İkincisi, Munzur ve Düzgün'ün kayboldukları yerleri kutsal ziyaretler ilan etmişlerdir. Buralara çıplak ayakla yapılan uzun yolculuklar ve yalvarışlarla onlar karşısında sergiledikleri davranışlarının cezasını ödemeye çalışmışlardır. Son girişimleri ise, bu kahramanlarını aktaracakları hikayeler aracılığıyla olmuştur. Bunu gerçekleştirmek ise ötekiler kadar kolay olmamıştır. Çünkü bu hikayeler yaşayan toplumsal aktörlerin vicdanları, istemleri ve güç dengeleriyle çelişmemek zorundaydı.

Aslında bu tür kompromisler bulmak dağlı aşiretler için zor değildi. Çünkü onlar bu tür kaynaştırma yöntemini sürekli uygulamışlardı. Tıpkı Ali ile güneş'i veya ay ile Ana Fatma'yı özdeşleştirerek yeni ile eskiyi kaynaştırdıkları gibi, Kureş ile Düzgün'ü baba-oğul veya Ağa ile Munzur'u 'sevgi' ilişkine büründürmeye çalışmışlardır. Belki, bu genç kişilere kerametler gösterttirerek yeni liderlere de onlara ihtiyaçları olabileceği kanıtlanmaya çalışılmıştır. Ama bunun da ötesine gidilememiştir. Yeni dönem ve liderler onları bir an önce dünyevi sahneyi terketmeye zorlamışlardır.

Bize kadar ulaşan hikayelerin de bu çekişmelerin gölgesinde üç olguyu hesaba katarak yaratıldıkları anlaşılıyor. Her şeyden önce hikayelerin yaratıcısı olduğuna inandığımız topluluk kendi tutumunu aktarmamaya özen göstermiştir. Hikayelerde aşiretlerden açık bir şekilde bahsedilmemesi bu yüzdendir. İkinci olarak, kahramanlarının yokolmasını vicdanları kabul etmese de, onların bifiil tarih sahnesini terketmeleri gerekliliğini bilmektedirler. Bu ikilem, onlara keramet gösterdikten sonra

yokolmalarını sağlamak ve bunu da yine bu evliyaların kendi kararlarıymış gibi göstererek yansıtılmıştır. Son olarak, her şeye rağmen yeni liderler korunmaya çalışılmıştır. Artık bu liderlerle yaşamaları gerektiğini bildikleri için onların rolleri pasif bir konuma düşürülmüş ve böylelikle onlara karşı gelecek kuşaklarda nefret veya soğukluk duygusu oluşmasını istememişlerdir.

Sonuçta ortaya çıkan hikayelerin yeni liderlerin lehine olduğu açıktır. Bu hikayeler, onlara ahlaki ve sosyal açıdan kendi statülerini pekiştirmek için kullanabilecekleri motifler bırakmıştır. Daha da önemlisi, kendi adları bu sürtüşmelerde herhangi bir leke almamıştır. Hem Munzur ve hem de Düzgün yok olma kararını kendileri vermişlerdir. Üstelik bu kararı aldıklarında nesilsizdirler. Böylelikle, toplumsal yapı aşiret ve tarikat liderlerinin denetiminde kaldığı süre boyunca bu statükoyu tehlikeye düşürecek ne eski kahramanların yeniden yeryüzüne dönmeleri ne de onların neslinden birilerinin bunu iddia etmeleri mümkün değildir. Yani, Munzur ve Düzgün tarihsel dönemlerini kapatmış ve bir daha aktif bir dönüş yapmamak üzere gitmişlerdir.

Sonuç

Bu yazıda Munzur ve Düzgün Baba olarak tanıdığımız efsanevi kişiler hakkında anlatılan iki hikayenin analizi işlevsel (fonksiyonel) ve tarihsel düzeyde yapılmaya çalışılmıştır.

İşlevsel analiz, onların çıktıkları sürecin kendisinden çok neden yüzyıllardır unutulmadıklarına dair veriler bulmamızı mümkün kıldı. Bundan dolayı, en azından geriden bir bakışla da olsa, yaratılan toplumsal yapının ahlaki ve sosyal tercihlerini bu hikayelerde bulmabilmekteyiz.

Tarihsel analiz ise, hikayelerin, politik ve dinsel açıdan önemli bir dönem olan geç ortaçağın ürünleri olduğunu ve bu dönem yaşanan sosyo-dinsel ve kısmen politik değişimleri yansıttıkları sonucuna varmamızı olanaklı kıldı. Artık bu hikayeleri, salt basit dinsel efsaneler olarak değil, geçmiş ile gelecek arasında kurulmuş bilinçli düşünsel yapılanmalar ve keza geçmiş ile gelecek arasında bir köprü oluşturma çabasıyla yaratıldıklarından, o derecede toplumsal komprominin de yansımaları olarak değerlendirmeliyiz. Bu olgu, aynı zamanda, onlarda tespit ettiğimiz kopukluklar ve karanlık bırakılan bölümlerin arkasındaki nedenleri de açıklığa kavuşturmaktadır. Kahramanlarımızın kendi mucizevi yetenekleri karşısında çaresiz düşüşleri ve kaçışlarıyla, aslında bir tarihsel sürecin bitişinin anlatılmak istendiğinden de artık emin olabiliriz.

Yanısıra girişimimiz, hikayelerin, onların sahibi olan topluluğun yaşadığı coğrafya ile tarihsel, mitolojik ve hafıza düzeyinde ne kadar derin bir ilişkisi olduğunu gösterdi. Bu yüzden, Munzur ve Düzgün hakkında anlatılanlarda, yazılı kaynakları olmayan bu toplumun geçmişinde yaşadığı önemli değişimlere karşı düşünsel müdahalesinin biçimini de görmemiz mümkün oldu.

Şimdi yeniden giriş bölümüne, B.'nin Munzur adına döktüğü gözyaşlarına dönebiliriz. Sanırım Munzur hikayesinin tarihsel analizi kadar, 20. yüzyılda onun adına gözyaşları döken yaşlı bir Dersimli'nin bu figürle kurduğu ruhsal ilişkiyi de anlamak o derecede ilginç olacaktır. Yapılan tespitler, bu ilişkinin pisko-tarihsel boyutuna açıklık getirmeye yardımcı olacak veriler sunmaktadırlar. Ama bu ilişkinin bir bütün olarak ele alınışı, yazımızın biçim ve sınırlarını oldukça aşacağından burada yapılmamıştır. Umarım bu makale, konuyla ilgili okur için üzerinde düşünülmesi gereken bir soru ve temel malzemeyi verecek işlevi görecektir.

(Erdal Gezik, Munzur Dergisi, yıl 2000, sayı 4.)